

УДК [930.25+929](477.65)

Л. М. ПАСІЧНИК*

АРХІВІСТ, НАЗВАНИЙ ВОРОГОМ НАРОДУ

З використанням документальної бази Державного архіву Кіровоградської області описано репресивні дії, що застосовувалися наприкінці 1930-х років щодо директора Кіровського державного історичного архіву Іларіона Михайловича Родіонова.

Ключові слова: архів; ворог народу; контрреволюціонер; обвинувачення.

13 грудня 1938 р. прокурор міста Кірове Миколаївської області ухвалив постанову про закриття кримінальної справи № 55198 заарештованого Іларіона Михайловича Родіонова у зв'язку з недоказовістю “здійсненого” ним злочину. “В час проведення слідства обвинувачення Родіонова в контрреволюційній діяльності не встановлено”¹, – вказано у постанові. Розв'язка вісімнадцятимісячної драматичної історії в долі Іларіона Михайловича належить до поодиноких епізодів у радянській юстиції періоду 1933–1940-х років, коли амплітуда репресій та терору стосовно так званих контрреволюціонерів, ворогів народу, членів антирадянських, повстанських, націоналістичних організацій, створених для “активної подрывной, шпионской и вредительской деятельности”², набирала величезної сили. Дане визначення в якості обвинувачення використовувалося щодо представників різного соціального стану, незалежно від їхньої професійної діяльності.

Зв'язок із ворогами народу та належність до контрреволюційного угруповання стали приводом для арешту на початку жовтня 1936 року Іларіона Михайловича Родіонова, 1881 р. народження, походженням із міщан, уродженця міста Єлисаветграда (суч. Кіровограда), одруженого, члена КП(б)У, директора Кіровського державного історичного архіву. На той час директор вже мав певний “арештантський стаж” та послужний список: у 1908 р. його було засуджено за збройний напад на військовий окружний суд. Через рік Родіонов відбув трирічне заслання в Архангельську. В 1918 р. Іларіон Михайлович – член повітового військово-революційного комітету – став організатором партизанських загонів на Єлисаветградщині, з 1919 по 1920 рік служив у лавах Червоної армії. Після Громадянської війни працював у Зінов'євській (одна з колишніх назв Кіровограда) окружній контрольній комісії робітничо-селянської інспекції.

---

* Пасічник Лариса Миколаївна – головний спеціаліст відділу інформації та використання документів Державного архіву Кіровоградської області.

17 листопада 1925 р. на засіданні Президії Зінов'євського окружного виконавчого комітету було прийнято рішення про створення окружного архівного управління³. Згадана подія стала визначальною в життєписі Родіонова. Місцеві періодичні видання: “Соціалістичний наступ”, “Червоний шлях”, “Кіровська правда” за 1927–1935 рр. відтворюють діяльність Іларіона Михайловича на посадах завідувача окружного архівного управління при Зінов'євському окружному виконавчому комітеті та директора Кіровського державного історичного архіву.

І. М. Родіоновим підготовлено публікацію у грудневому номері газети “Червоний шлях” за 1927 рік “Інструкції архівним кореспондентам”, яка надійшла з Центрального архівного управління УСРР. У документі вказано на необхідність залучення “широких кіл радянської суспільності”⁴, а саме: вчителів, бібліотечних, музейних та інших культпрацівників, краєзнавців, студентів, робкорів та сількорів до справи “виявлення та охорони архівних матеріалів, що ним загрожує небезпека втрати”⁵.

Цікавим документом із дослідження історії розвитку архівної справи на Кіровоградщині є обіжний лист завідувача окрархіву Іларіона Родіонова “до всіх установ”, датований 6 березня 1930 р., у якому автор описує негативні явища: “В останні часи, в зв'язку з паперовою кризою, подекуди спостерігається неприпустиме нищення архівів і використання архівних матеріалів на канцелярські потреби чи здачу без дозволу архівного управління (як сировину для паперових фабрик)”⁶. Для виконання основоположної функції архівної справи – зберігання документальних фондів – необхідно, як вказано у листі, “вилучені з архівної макулатури документи науково-історичного значення негайно виявити і передати до Окрархіву. Провести повне упорядкування архівних фондів та забезпечити архівосховища відповідними приміщеннями, що гарантували б цілковите збереження архівних документів та матеріалів”⁷.

Склад архівних фондів та роботу Кіровського державного історичного архіву, очолюваного Іларіоном Михайловичем, описано в статті “Цікаві архівні матеріали”, вміщеній на сторінках газети “Кіровська правда” за 14 квітня 1935 року. Науковий співробітник архіву Пшеничний повідомляв, що 1670 фондів – до 5 мільйонів справ знаходилося на зберіганні в установі. Архів мав книжковий фонд з 50000 одиниць зберігання, а також 100000 газет, близько 3000 листівок. “Книжковий фонд почали лише цього року розбирати по секціях. Під час розробки знайдено надто цінний матеріал “Подлинная записка Петра Первого” (1698–1721), стародавні грамоти, договори, акти, які відносяться до періоду 1299–1655рр., – інформував науковий співробітник. – Серед цих документів є оригінал грамоти цариці Катерини за 1772 рік. У фонді народника Рябкова П. З. знайдено книжку Л.Толстого “В чем вера

моя”, на сторінках якої – власний автограф автора”⁸. В архіві також велась робота з популяризації документів через організацію виставок цікавих історичних знахідок.

Матеріали архівно-слідчої справи І. М. Родіонова проливають світло на те, що в діях директора Кіровського архіву кваліфікувалось як злочин, за який передбачалась відома та нерідко використована стаття 54-10 Кримінального кодексу УРСР. Павло Калашніков, член Бобринецького волосного революційного комітету в 1918–1919 роках, а в 1930-х вже названий завзятим троцькістом, отримав начебто від Родіонова довідку позитивного характеру. Пригадалося директорові архіву і те, що колишні партизани, яких з часом віднесли до ворогів народу, зверталися до нього за отриманням необхідних документів про їх участь в революційній боротьбі. Ця обставина вплинула на формулювання обвинувачення – підтримка зв’язку з ворогами народу.

У ході слідства з’ясувалося, що остання зустріч Калашнікова та Родіонова відбулася ще в 1919 р. Вилучена у Калашнікова довідка-рекомендація була дана Родіоновим Олександром – членом КП(б)У, колишнім партизаном та чекістом, котрий на час проведення допиту його як свідка 26 грудня 1936 року мешкав у Одесі та працював інспектором кадрів на будівництві аеропорту. Свідок, який знав Калашнікова ще за часів їх перебування у місті Бобринець в період Громадянської війни, не згадав навіть, коли саме підтвердив партизанське минуле нинішнього ворога народу.

Свідченням контрреволюційної діяльності Іларіона Родіонова стала наявність у нього вдома та в архіві забороненої Головлітом літератури. Під час проведення обшуку помешкання директора 5 жовтня 1936 року було вилучено газети “Правда”, “Комуніст”, “Червоний шлях” за 1923–1924 р. з публікаціями статей Троцького, Каменєва, Зінов’єва. У протоколах проведення обшуку зазначено також твори Б. Грінченка, В. Винниченка, Д. Яворського. Прикметно, що Троцький (Лев Бронштейн), Зінов’єв (Овсій-Герш Радомисльський), Володимир Винниченко – уродженці нинішньої Кіровоградщини, вони не тільки вплинули на історію, а і творили її. Обласний центр з 1924 по 1934 роки на честь радянського державного та партійного діяча називався Зінов’євськ⁹. Із загостренням внутрішньопартійної боротьби, коли імена Троцького та Зінов’єва об’єднали у стійке словосполучення, що дало назву антирадянському блоку, значно зросла армія ворогів народу.

На запитання слідчого, котрий допитував заарештованого директора архіву: “Почему с бережно хранимыми газетными материалами периода 1923-1924 годов со статьями Троцкого, Зиновьева, Каменева и других запрещенных авторов в Вашей личной библиотеке отсутствуют речи и доклады т. Сталина?”¹⁰ Родіонов відповів, що роботами Сталіна і газетним матеріалом при опрацюванні окремих питань він користу-

вався в архіві. Вимагалось пояснити і наявність в архіві 61-ї одиниці зберігання, представленої творами та виступами заборонених авторів: Зінов'єва (зокрема і його особисте листування), Скрипника, Бухаріна, Грушевського, Вишні, Єнукідзе, Лур'є, а також "старорежимних діячів": Родзянка, Гучкова, Мілюкова. Директор архіву на неодноразові повторні запитання про приховування антирадянської літератури давав відповідь, що заборонені книги, брошури та газетні статті, вилучені з бібліотек та музею, зберігалися в архівній секретній секції. Бібліотека архіву – закритого типу. Вільний доступ до даної літератури, вказівки на знищення якої не надходило, був неможливим. У протоколах допиту виявлення антирадянської літератури кваліфіковано як прояв контрреволюційних поглядів Родіонова.

Слідство, що тривало до 31 грудня 1936 року, не довело інкриміновані Іларіону Михайловичу обвинувачення, і ув'язненого в одеській тюрмі було звільнено. Але в жовтні наступного року відбувся повторний арешт. У постановках про обрання запобіжного заходу щодо Родіонова, датованих 7 жовтня 1936 р. та 19 жовтня 1937 р. – ідентичне обвинувачення. Слідство починає вдруге розкручувати справу з викриття "ворожого елемента". В травні стан здоров'я заарештованого значно погіршився, через деякий час Родіонов потрапляє до лікарні кіровської тюрми. Як свідчить акт медичного огляду, проведеного 23 листопада 1937 р., хворий ув'язнений страждає на туберкульоз кишковика та легенів, а також на міокардит. У той час, коли проведення допитів, за визначенням лікарів, було неможливе, ретельно збираються свідчення колишніх учасників революційного руху на Єлисаветградщині про особу Родіонова. Період тотальної боротьби з уявними ворогами вплинув і на свідчення деяких допитаних.

Вирішальним у подальшій долі Іларіона Родіонова став лист під грифом "совершенно секретно" начальника УНКВС у Миколаївській області, адресований начальнику Кіровського міського відділу НКВС. "Отмечаем, что Кировский горотдел НКВД, привлекая к уголовной ответственности в октябре 1937 года Радионова И.М., руководствовался материалами следственного дела, прекращенного в 1936 году по обвинению того же Радионова. ... Других существенных материалов по его обвинению не добыто. Уголовное преследование в отношении Радионова Иллариона Михайловича прекратить, из-под стражи немедленно освободить"¹¹, – наказувало керівництво кіровським підлеглим у грудні 1938 року.

Неодноразово, як переконують історичні факти, що стали відомими декілька десятиліть тому, людей заарештовували, керуючись матеріалами вже закритих кримінальних справ, і нерідко нових доказів провин так званих ворогів народу не знаходили. Долі архівних працівників, які зазнавали на собі дію сталінського репресивного апарату і через про-

фесійну діяльність зокрема, – важлива складова літопису вітчизняної архівної справи.

¹ Держархів Кіровоградської обл., ф. П-5907, оп. 2 р, спр. 731, т. 1, арк. 51.

² Там само, спр. 4265, арк. 69.

³ Там само, ф. Р-250, оп. 1, спр. 419, арк. 65.

⁴ Там само, Інструкція архівним кореспондентам // “Червоний шлях”, 08.12.1927, інв. № 1570, арк. 30.

⁵ Там само.

⁶ Там само, ф. Р-833, оп. 1, спр. 4, арк. 3.

⁷ Там само.

⁸ Там само, *Пшеничний*. Цікаві архівні матеріали // “Кіровська правда”, 14.04.1935, інв. № 846, арк. 15зв.

⁹ Енциклопедія історії України. – Т. 3. – К.: Наукова думка, 2005, інв. № 9693, стр. 361.

¹⁰ Там само, ф. П-5907, оп. 2 р, спр. 731, т. 2, арк. 21–21 зв.

¹¹ Там само, арк. 49.

С использованием документальной базы Государственного архива Кировоградской области описаны репрессии, которые применялись в конце 1930-х годов по отношению к директору Кировоградского государственного исторического архива Радионова Иллариона Михайловича.

Ключевые слова: архив; враг народа; контрреволюционер; обвинение.

On the basis of the using of the documental basis of the State Archives of Kirovohrad Region the author describes the repressive actions, directed on Rodionov Illarion Mykhailovych, the director of Kirov State Historical Archives at the end of 1930-es.

Key words: the archives; the enemy of the people; counter-revolutionary; the accusation.